

VOLKSGEZONDHEID, GEZOND VOLK.

EEN FOUCAULTIAANSE ANALYSE VAN ONZE HEDENDAAGSE GEZONDHEIDSOBSESSIE

*Ignas Devisch*¹

SUMMARY – Has the imperative ‘thou shalt be healthy’ not become one of the most powerful moral imperatives of our times? This imperative is not only operative in the way industry or commercials are trying to seduce us to consume their products. Also politics, health insurance and private insurance companies are promoting more and more mass sports, fitness and a healthy lifestyle. According to Michel Foucault, what we are dealing with today – public health as an explicit task of contemporary politics – can be understood as the culmination of an ongoing process of *government* of our daily life out of a medical perspective. With concepts like ‘governmentality’, ‘pastoral power’ or ‘population’, Foucault attempts to conceive the question how the care for public health became indeed a central task and for politics and for all of us.

1. ‘Gij zult gezond zijn’

De wellness en fitness industrie is de laatste decennia zowat geëxplodeerd, massasport is nooit zo belangrijk geweest en de aandacht voor een welgevormd lichaam als spiegel van je identiteit heeft wellicht nog nooit zoveel aandacht gekregen als vandaag. Denk maar aan het succes van plastische chirurgie als een manier om zelf je identiteit te creëren door je lichaam te laten verbouwen. Toekomstige technologieën zullen hier enkel de mogelijkheden vergroten.

Hoewel geen enkel politieke instantie ons ertoe verplicht of haar macht repressief aanwendt om van deze mogelijkheden gebruik te maken, gaan we er in ons dagelijks leven massaal op in. Het lijkt alsof de aandacht voor gezondheid en lichamelijkeheid ons appelleert in de strikte zin van het woord. Immers, is ‘gij zult gezond zijn’ niet een van de meest krachtige imperatieven van onze tijd?² Stap een supermarkt binnen en kijk om je heen: ontelbare producten worden gepromoot louter en alleen omdat ze gezonde ingrediënten zouden bevatten of een positief effect zouden hebben op onze gezondheid, zij het om de cholesterol te drukken, zij het om onze natuurlijke weerstand te verhogen. De imperatief ‘gij zult gezond zijn’ is niet enkel werkzaam in de wijze waarop de industrie of reclamespots ons proberen te verleiden om hun producten te consumeren.³ Ook in politieke middens, mutualiteiten en private verzekeringen is het promoten van sport,

¹ Ignas Devisch is verbonden aan de Universiteit Gent, de Arteveldehogeschool Gent en het Heyendaal Instituut aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

² Met deze imperatief zinspeel ik op de Nederlandse vertaling van het werk van Pascal Bruckner: *Gij zult gelukkig zijn!* (Boom, Amsterdam, 2002).

³ Zie *Food politics. How the food industry influences nutrition and health* from Marion Nestle (University of California Press, 2002).

fitness en een gezonde levensstijl steeds meer aan de orde.⁴ Het volk moet en zal gezond zijn omdat gezondheid nu eenmaal een publieke zaak is geworden.

Dat de volksgezondheid een uitdrukkelijke taak is geworden van een politieke overheid, kunnen we volgens de Franse filosoof Michel Foucault begrijpen als de culminatie van een voortdurend proces van het besturen en aansturen van ons dagelijks leven, een proces waarbij het medische perspectief op dat leven almaar aan belang wint en dat nog steeds doet. Foucault probeerde in zijn latere werk hierover klaarheid te scheppen met concepten zoals ‘bestuurlijkheid’ (gouvernementalité), ‘pastorale macht’ (pouvoir pastorale) en ‘populatie’ (population).⁵ Hij probeerde inzicht te verwerven in de vraag waarom inderdaad de zorg voor de volksgezondheid een centrale taak is geworden van zowel de overheid als van onszelf. In twee bekende colleges die hij aan het Collège de France gaf aan het eind van de jaren '70, *Sécurité, territoire et population* (Foucault, 2004a) en *La naissance de la biopolitique* (Foucault, 2004b), was Foucault in het bijzonder geïnteresseerd in de volgens hem revelerende verstrengeling van politiek met gezondheid. Hij focuste er op het ontstaan van *gezondheidspolitiek* als een belangrijke politieke gebeurtenis in het West-Europa van de achttiende eeuw en op de vraag hoe gezondheid een centraal thema kon worden in een moderne samenleving.

Het doel van deze tekst is om met behulp van het conceptuele apparaat dat Foucault in zijn latere werk heeft uitgetekend, de contouren te beantwoorden van de vraag waarom wij vandaag, als individu én als populatie, dermate met gezondheid bezig zijn.

Ik zal het niet hebben over het proces van gezondheids promotie in de strikte zin van het woord, met name het counteren van ziektes en andere bedreigingen voor de volksgezondheid. Ik denk hier onder andere aan ‘The Bangkok charter for Health Promotion in a Globalized World’. Dit charter spreekt over gezondheids promotie als “*the process of enabling people to increase control over their health and its determinants, and thereby improve their health*”.⁶

Ik zie niet in hoe iemand hiertegen bezwaren kan hebben en Foucault had ze evenmin. Ik kan enkel de globale poging om iedereen verzekerd te krijgen, of zelfs nog basaler, in de meest elementaire medische basisvoorzieningen te voorzien, zeer genegen zijn. Deze gezondheids politiek is uiteraard geen punt van discussie hier.

Met Foucault luidt de primaire vraag niet zozeer hoe je ziektes kunt bestrijden en hoe de globale politieke en economische context dit proces kan faciliteren, maar eerder – en dat is een ander aspect van het charter van Bangkok uit 2005 – “*the process of enabling people to increase control over their health and its promotion.*”⁷

⁴ De lijst aan rapporten, studies en campagnes van politieke overheden in West-Europa die tot doel hebben de fysieke activiteit en het eten van gezonde voeding te promoten, is vrij indrukwekkend. Als we bijvoorbeeld kijken naar Nederland vanaf de jaren '60 tot nu, dan zijn er heel wat grootschalige campagnes door de nationale overheid op touw gezet: ‘Trim u fit’ (1967), ‘Sportreal’ (1976), ‘Sport, zelfs ik doe het’ (1988) ‘Flash’ (2005). Deze lijst geeft enkel een selectie weer. Voor verdere informatie, zie: <http://www.minvws.nl/dossiers/sport/default.asp>.

⁵ ‘Bestuurlijkheid’ is afgeleid van het Franse ‘gouvernementalité’. Ik kies ervoor om met de diverse vertalingen (bestuur, besturen, bestuurlijkheid) in eenzelfde semantisch veld te blijven. Ik verlaat daardoor wel de oorspronkelijke connotatie, maar ‘gouvernement’ doet in Vlaanderen eerder denken aan een ‘gouverneur’ van een provincie.

⁶ Voor verdere details, zie: http://www.vig.be/content/pdf/ME_bangkokcharter_draft.pdf. Voor de Vlaamse omzetting van deze definitie in concrete targets voor gezondheids promotie, zie <http://www.vig.be/content.asp?nav=onderzoek&selnav=689,690>

⁷ Ibidem.

Echter, het zou zeer naïef zijn om te spreken over gezondheidspromotie, over de toenevende interesse van de overheid en verzekeringsmaatschappijen in onze dagelijkse activiteiten en hoe ze er een impact op kunnen hebben, enkel en alleen als een verhaal van toegenomen autonomie van het individuele subject over zijn gezondheidstoestand. Volksgezondheid, in het bijzonder in geïndustrialiseerde landen, is ook steeds een kwestie van toegenomen heteronomie, van niet langer toegang hebben tot ziekteverzekering wegens 'slecht gedrag', van uitgesloten te zijn van gezondheidsfaciliteiten, van voedselindustrie die een greep wil krijgen op onze voedingsgewoontes en smaken met behulp van voedingssupplementen, enzovoort.⁸ Deze heteronomie en, zo je wil, verminderde greep van het individu op het eigen leven, daarover gaat het hier.

2. De vraag naar macht in de hedendaagse samenleving

Foucault was meer dan overtuigd van het feit dat de vraag naar macht cruciaal is in het begrijpen van onze samenleving, zeker wanneer het de volksgezondheid aangaat. Zijn hele oeuvre is doorspekt van de zoektocht naar een adequate manier om de aard van de macht te begrijpen en ook de impact ervan op ons alledaagse leven. Opnieuw en opnieuw heeft hij ons begrip van de macht geherformuleerd en ontwikkelde hij verfijndere concepten ervoor. In een lezing van 7 januari 1976, schrijft hij: *“power, if we do not take too distant a view of it, is not that which makes the difference between those who exclusively possess and retain it, and those who do have it and submit to it. Power must be analysed as something which only functions in the form of a chain. It is never localised here or there, never in anybody’s hands, never appropriated as a commodity or piece of wealth. Power is employed and exercised through a net-like organisation. And not only do individuals circulate between its threads; they are always in the position of simultaneously undergoing and exercising this power. They are not only its inert or consenting target; they are always also the elements of its articulation.”* (Foucault, 1980: 98)

Vanwaar deze preoccupatie met de macht? Waarom is het volgens hem een belangrijk analytisch instrument om de hedendaagse samenleving in kaart te brengen? Want is de common sense vandaag niet dat in een democratie, de overweldigende macht zoals die van de traditionele politieke soevereine heersers, verdwenen is? Gaat het nu niet eerder om management van kansen en rechten van de burgers, dan om het gebruik van macht? Foucault zou akkoord gaan met het feit dat de traditionele soevereine macht inderdaad in elkaar is gestort, maar niet met het feit dat wij bijgevolg het probleem van de macht achter ons hebben gelaten. Zijn onderzoek heeft alvast alles van doen met de zoektocht naar de wijze waarop macht nog steeds aanwezig is in de hedendaagse samenleving 'na' het uiteenvallen van de traditionele soevereiniteit. Juist omwille van het verval van die soevereiniteit, is macht vandaag op een veel subtielere manier aanwezig en is ze daarom ook veel moeilijker te lokaliseren, zo schrijft hij in 'Governmentality': *“Consequently, sovereignty is far from being eliminated by the emergence of a new art of government, even by one which has passed the threshold of political science; on the contrary, the problem of sovereignty is made more acute than ever.”* (in Burchell, 1991: 101)

⁸ Ik refereer hier andermaal aan *Food politics. How the food industry influences nutrition and health* from (Nestle M.).

Vooraleer we ons afvragen wat deze ‘nieuwe kunst van het besturen’ (gouvernement) inhoudt, moeten we dus nagaan of we niet te haastig concluderen dat het gebruik en misbruik van macht als zodanig is verdwenen, zoals de common sense vandaag lijkt te suggereren? In een kritische introductie op Foucaults werk formuleert Lois McNay to the point waarom Foucault ervan overtuigd was dat wij ons moeten confronteren met de vraag naar de macht, zelfs en misschien vooral vandaag: *“Throughout his work, the development and reformulation of a concept of power remains a constant preoccupation of Foucault’s. Partly in explicit counterposition to a Marxist perspective, Foucault’s interest was not directed at the expression of power in its most central and institutionalized forms such as state apparatuses or class relations. Rather, he was concerned to examine how power relations of inequality and oppression are created and maintained in more subtle and diffuse ways through ostensibly humane and freely adopted social practices. In short, Foucault questions the rationality of post-Enlightenment society by focussing on the ways in which many of the enlightened practices of modernity progressively delimit rather than increase the freedom of individuals and, thereby, perpetuate social relations of inequality and oppression.”* (McNay, 1994: 2)

Ook tijdens zijn colleges van het jaar 1977-1978 focust Foucault op de vraag naar macht en in het bijzonder op de manier waarop deze werkzaam is binnen het terrein van de volksgezondheid. Zijn college met als titel ‘Sécurité, territoire et population’ is een uitgebreide exploratie van de kwestie hoe het komt dat onze preoccupatie met gezondheid te maken heeft met een particuliere machtsvorm.

Traditioneel denken wij over macht als die van de soevereine monarch die zijn territorium bestuurt en regeert. Het klassieke en meest bekende voorbeeld hiervan is *De Prins* zoals die door Niccoló Machiavelli in 1513 is uitgetekend. De kernopdracht van de prins is erin gelegen zijn territorium te bewaren of zelfs uit te breiden. Hij is niet zozeer bezorgd om de belangen van de subjecten (subject in de betekenis van ‘onderworpen’), maar met zijn territorium en hoe dit te verdedigen (Foucault, 1994, III: 635-638).

Deze traditionele functie van de (soevereine) macht, aldus Foucault, is vanaf de zestiende eeuw onder druk komen te staan en ondergaat finaal gezien gedurende de achttiende eeuw een metamorfose. Hij stipt twee algemene tendensen of evoluties aan die ten grondslag liggen aan het opkomen van de vraag naar het bestuur (gouvernement): de centralisering van de staat enerzijds en de disseminatie en religieuze dissidentie anderzijds (in Burchell, 1991: 88). De uitgebreide lijst aan documenten die Foucault citeert, verraden ook een in die tijd algemene interesse in de ‘kunst van het besturen’. Terwijl Machiavelli spreekt over soevereiniteit, territorium en subjecten, schrijft bijvoorbeeld Guillaume de la Perrière in zijn *Le miroir politique* (1555) over *“gouvernement est droite disposition des choses”* (in Foucault, 1994, III: 643).⁹

Voor La Perrière en vele anderen tijdens die periode in West-Europa, is bestuur niet langer een kwestie van territorium, maar van een volk in verhouding tot zijn goederen, zijn omgeving en levensomstandigheden. Foucault benadrukt het feit dat met de opkomst van deze ‘nieuwe kunst van het besturen’, niet enkel het terrein van de macht verschuift, maar ook de wijze waarop de macht bestuurt, grondig wijzigt.

⁹ Voor verdere informatie over Guillaume de La Perrière (1499-1554), zie: http://www.societes-savantes-toulouse.asso.fr/samf/memoires/t_64/bull20042.htm

3. Bestuurlijkheid

Hoe moeten wij nu deze nieuw vorm van macht begrijpen en wat zijn de belangrijkste kenmerken ervan? De sleutelterm hierbij is wat Foucault omschrijft als ‘gouvernementaliteit’.¹⁰ Wat zijn de kernelement van dit concept? Laat ik dit kort even schetsen.

Zoals de soevereine macht zich primordiaal manifesteert met het dreigement van de dood, zo zal bestuurlijkheid zich eerder richten op het leven en niet zozeer de dood. Met deze verschuiving verlegt de focus van de macht zich van het in stand houden van het territorium naar het instaan voor en behoeden van de belangen van de burgers van het land. Dat is de overgang, zo schrijft Foucault, van ‘un état territorial’ naar ‘un état de population’ (Foucault, 1994, III : 719). Dit, zo noteert hij, voorziet het bestuur van een nieuwe finaliteit : *“Government is defined as a right manner of disposing things so as to lead not to the form of the common good, as the jurists’ texts would have said, but to an end which is ‘convenient’ for each of the things that are to be governed. This implies a plurality of specific aims: for instance, government will have to ensure that the greatest possible quantity of wealth is produced, that the people are provided with sufficient means of subsistence, that the population is enabled to multiply, etc. There is a whole series of specific finalities, then, which become the objective of government as such. In order to achieve these various finalities, things must be disposed [...].”* (in Burchell, 1991: 95)

Bestuurlijkheid als een moderne vorm van macht moet je onderscheiden van de traditionele autoriteit van de soeverein. Zij staat voor een aanwending van politieke macht gericht op het in handen nemen van het leven van mensen en voor een interesse van de natiestaat in de wijze waarop subjecten leven, werken of eten en hoe zij hun gezondheid en persoonlijke hygiëne verzorgen. Algemeen gesteld spreken wij hier over de introductie van economische criteria en waardemeters in de politiek. Sinds de achttiende eeuw, aldus Foucault, bezet de politieke economie het centrum van de politieke scene (Foucault, 1994, III: 720 en IV: 153). Omdat staten elkaar sterk beconcurreren en bevechten, is hun algemene doel de krachten van de natie te versterken met het oog op het overleven ervan binnen deze veralgemeende strijd tussen naties onderling.¹¹ Niet enkel moet het territorium van de natie worden verdedigd tegen externe krachten, tevens moet het volk en dus de natie van binnenuit worden versterkt. Economie en rationaliteit nemen daardoor de plaats in van de traditionele deugden (wijsheid, rechtvaardigheid, behoedzaamheid, enzovoort) die het besturen van de samenleving gedurende zeer lange

¹⁰ Zie zijn tekst ‘La gouvernementaliteit’ (DE, III, 635-657). Voor de Angelsaksen onder ons, de Engelse vertaling verscheen in: Burchell G., Gordon C. and Miller P. (eds), *The Foucault effect. Studies in governmentality with two lectures by and an interview with Michel Foucault.* Hertfordshire: Harvester/Wheatsheaf, 1991, pp. 87-104.

Ik ben mij er uiteraard van bewust dat ik de noties ‘disciplinaire macht’ en ‘normaliseringsproces’, door Foucault gebruikt in het eerste volume van *L’histoire de la sexualité* en belangrijke schakels in zijn reconceptualisering van de macht, hier uit beeld blijven. Deze discussie zou mij hier te ver leiden omdat ik mij wil concentreren op Foucaults late concept van de macht, de pastorale macht.

¹¹ “ *L’état gouverné doit en effet résister contre les autres ne saurait donc se limiter à la seule application des principes généraux de raison, de sagesse et de prudence. Un savoir est nécessaire : un savoir concret, précis et mesuré se rapportant à la puissance de L’état. L’art de gouverner; caractéristique de la raison d’état, est intimement lié au développement de ce que l’on a appelé statistique ou arithmétique politique – c’est-à-dire à la connaissance des forces respectives des différents états. Une telle connaissance était indispensable au bon gouvernement.*” (Foucault, 1994, IV : 153)

tijd hadden geïnspireerd: “*To govern a state will therefore mean to apply economy, to set up an economy at the level of the entire state, which means exercising towards its inhabitants, and the wealth and behaviour of each and all, a form of surveillance and control as attentive as that of the head of a family over his household and his goods.*” (in Burchell, 1991: 92)¹²

Ook al wordt familie hier opgevoerd als model voor de economie, toch vervult zij slechts zeer tijdelijke deze functie. Immers, een moderne samenleving heeft af te rekenen met bestuursvraagstukken die de dimensie van een familie in verregaande mate overschrijden: epidemieën, vraagstukken rond rijkdom van het land, arbeid, mortaliteit, enzovoort. Niet dat de dimensie van de familie verdwijnt, wel dat haar modelrol in de nieuwe kunst van besturen ter discussie wordt gesteld. Deze nieuwe kunst is wat Foucault omschrijft als *gouvernementalité*, een concept dat ondertussen een uitvoerig wordt bediscussieerd in de wetenschappelijke vakliteratuur.¹³

Om het samen te vatten: bestuurlijkheid is gekenmerkt door een serie aan technieken, procedures, instellingen en calculi waarmee de staat de populatie in zijn nieuwe politieke en economische context probeert te managen. In Foucaults jargon uit eerder werk ging het om *disciplinering* of *biomacht*.¹⁴ Stuk voor stuk ontwikkelde Foucault deze theoretische concepten om uit te leggen hoe ons leven, onze ‘bios’, in sterke mate wordt gestuurd door ‘dispositieven’ die ons gedrag en ons zelfverstaan in niet geringe mate mee bepalen. Louis McNay benadrukt hierbij terecht het feit dat: “*The notion of government does not replace the theory of disciplinary biopower; rather modern societies are characterized by a triangular power complex: sovereignty-discipline-government or ‘governmentality’.*” (McNay, 1994: 117)¹⁵

4. Populatie en pastorale macht

Met de opkomst van notie van bestuurlijkheid, zo schrijft Foucault op verschillende plaatsen en op verschillende gelegenheden in zijn werk, is macht niet langer een kracht ‘die nee zegt’. Zij functioneert eerder als een productief netwerk dat doorheen het ge-

¹² Eveneens geciteerd in McNay, 1994: 114.

¹³ Om slechts enkele voorbeelden te geven van deze interesse: Chappell, Ben. 2006. "Rehearsals of The Sovereign: States of Exception and Threat Governmentality." *Cultural Dynamics* 18(3):313-334; Coyte, Peter C., and Dave Holmes. 2006. "Beyond the art of governmentality: unmasking the distributional consequences of health policies." *Nursing Inquiry* 13(2):154-160; Curtis, B. 2002. "Foucault on governmentality and population: The impossible discovery." *Canadian Journal of Sociology-Cahiers Canadiens de Sociologie* 27(4):505-533; Holmes D. and Gastaldo D. 2002. "Nursing as means of governmentality." *Journal of Advanced Nursing* 38(6):557-565; Petersen, Alan. 2003. "Governmentality, Critical Scholarship, and the Medical Humanities." *Journal of Medical Humanities* 24(3-4):187-202.

¹⁴ “*La discipline est, au fond, le mécanisme de pouvoir par lequel nous arrivons à contrôler dans le corps social jusqu’aux éléments les plus ténus, par lesquels nous arrivons à atteindre les atomes sociaux eux-mêmes, c’est-à-dire les individus. Techniques de l’individualisation du pouvoir. Comment surveiller quelqu’un, comment contrôler sa conduite, son comportement, ses aptitudes, comment intensifier sa performance, multiplier ses capacités, comment le mettre à la place où il sera plus utile : voilà ce qu’est, à mon sens, la discipline.*” (Foucault, 1994, IV : 191)

¹⁵ Although these two concepts describe apparently the same phenomenon, there are nevertheless important differences between biopower and governmentality. Governmentality for example is far more indirect in its intervention than biopower. See for a detailed analysis of this Louis McNay in *Foucault. A critical introduction*, 1994: 122-123).

heel van het sociale lichaam woekert. De creatie van een entiteit die op verschillende manier moet worden bestudeerd, is cruciaal in deze. Dit leidt tot een fundamentele paradigmawissel in het gebruik van machtstechnieken. Zodra de burgers moeten worden ‘gemanaged’ in hun alledaagse leven, aldus Foucault, worden zij een *populatie*.

Een *populatie* wordt bestudeerd vanuit alle mogelijke invalshoeken en perspectieven. De opkomst en toepassing van statistische technieken maken de studie en de promotie mogelijk van de volksgezondheid, zijn algemene conditie, maar faciliteert ook de mogelijkheid om individueel gedrag te vergelijken met algemene tendensen of gemiddelden: in hoeverre wijkt het gedrag van een individu of een groep af van de standaard, het gemiddelde, het ‘normale’? Bijgevolg houdt het management van de populatie zich bezig met geboorte- en sterftecijfers, met gezondheid en met de algemene conditie van de populatie.

Tegen het eind van de achttiende eeuw is (politieke) economie geworden tot een terrein van interventies in deze conditie. Deze interventies zijn maar mogelijk met behulp van statistiek dat toelaat een serie aan kwantitatieve technieken te ontwikkelen om informatie van de inwoners te verzamelen en te analyseren. Daarbovenop is het administratieve apparaat gevoelig uitgebreid en de ontwikkeling van een ‘staatswetenschap’ doet de kennis over besturen in het algemeen toenemen. In deze context ontstaat een *nationale gezondheidspolitiek*, aldus Foucault: voortaan behelst de taak van een nationale overheid ook de zorg voor de volksgezondheid en het in stand houden van de economische productiviteit van het volk.

Besturen vanuit het concept populatie doet de kans toenemen om individualiserende technieken te combineren met totaliserende procedures (zie ook Foucault in Dreyfus and Rabinow, 1982: 213) en faciliteert het bestuur van de burgers: *“Population is the point around which is organized what in sixteenth-century texts came to be called the patience of the sovereign, in the sense that the population is the object that government must take into account in all its observations and savoir, in order to be able to govern effectively in a rational and conscious manner. The constitution of a savoir of government is absolutely inseparable from that of a knowledge of all the processes related to population in its larger sense: that is to say, what we call now economy.”* (in Burchell, 1991: 100)

Met de poging om de populatie te beheren, heeft de staat nood aan een gedetailleerde kennis van de levensloop van zowel elk individu afzonderlijk als van de bevolking in het algemeen. Daarom, zo argumenteert Foucault, moet de staat op zoek naar een nieuwe vorm van macht die toelaat om informatie te verzamelen over alle leden van de populatie en interventies in het leven van elke dag mogelijk maakt.

Om dit alles te bewerkstelligen heeft de moderne westerse staat een oude christelijke machtstechniek geïntegreerd in haar nieuwe politieke gedaante, aldus Foucault. Deze techniek, de *pastorale macht* is afgeleid van de functie van de pastor die aanwezig was in zowel de christelijke traditie als in pre-christelijke tradities (Foucault verwijst naar Hebreeuwse en Oosterse tradities). Foucault vermeldt hier expliciet het duidelijke verschil in deze context tussen de Griekse en de Hebreeuwse tradities. In de Griekse traditie is de gedachte van een God als herder eerder afwezig, terwijl ze een prominente rol vervult in de Hebreeuwse traditie. De God van de Hebreeërs gidst zijn volk op weg naar ‘elders’, terwijl de God van de Grieken binnen de muren van de polis blijft.¹⁶

De pastor is, om een populaire metafoor te gebruiken, een herder die verantwoordelijk is voor zijn kudde. In het christelijk gebruik ervan is de pastorale macht georiënteerd op de ‘verlossing’: het ultieme doel is de verlossing van (de ziel van) het individu. Omdat je deze verlossing enkel kan verzekeren als de ziel gezuiverd is, is een van de belangrijkste condities voor het welslagen hiervan dat de herder een grondige kennis verwerft van de wijze waarop mensen denken: hun zieleroverselen, hun geweten, hun overtuigingen en betrachtingen.

De pastor moet inzicht hebben in de toestand van zijn ‘kudde’ in het algemeen, maar ook van elk lid ervan. Hij moet bijvoorbeeld nagaan of ze echt geloven, dan wel doen alsof ze gelovig zijn. Om deze kennis te verzamelen en tussen te komen waar nodig, gidst de pastor zijn zielen in hun alledaagse leven en instrueert technieken van zelfonderzoek en biecht, aan elk individu alsook aan het collectief. Hij zou die taak hoege-naamd niet kunnen volbrengen zonder een institutioneel netwerk van waaruit hij de kudde kan controleren, het gedrag van elk lid kan gidsen of voorschrijven. (Foucault, 2004: 168-169) Foucault beschrijft het pastoraat van het christelijke tijdperk als een *“kunst van het besturen van het volk”* (Foucault, 2004a: 169) of in het algemeen als *“de prelude van bestuurlijkheid.”* (Foucault, 2004a: 187)¹⁷

De hele organisatie van de kerk, zo legt Foucault uit in zijn college van 15 februari 1978, presenteert zichzelf als pastoraal, maar in tegenstelling tot de moderne samenleving zijn tijdens het feodale christendom het pastoraat en de religieuze sfeer strikt gescheiden van de politieke sfeer. (Foucault, 2004a: 157) Deze christelijke functie van het pastoraat en de institutionalisering ervan in de kerk is niet verdwenen, maar zijn gedaante is fundamenteel veranderd. Vanaf de zestiende eeuw, zo legt hij uit in ‘The subject and power’ (in Dreyfus and Rabinow, 1982: 208-226), verschuift het oogmerk van de verlossing van buitenwereldse verlossing naar wereldse interesses. In plaats dat mensen worden begeleid naar een hiernamaals, betekent verlossing voortaan: gezondheid, welzijn, veiligheid, bescherming tegen ongevallen, en zo verder.

Zoals de wereldse doelstelling de religieuze gerichtheid van het traditionele pastoraat komt te vervangen, zo capteert ook de staat de rol van het instituut van het pastoraat en absorbeert zijn functie in gouvernementele technieken. De staat is erop gericht het welzijn van de ‘kudde’ te verbeteren, maar om die taak te volbrengen, zal het de controle en het bestuur over de leden ervan verhogen. De pastorale macht werkt bijgevolg als een combinatie van individualiserende dimensies en totaliserende technieken van bestuurlijkheid. Juist de spanning tussen deze twee krachten maakt de essentie uit van waar pastorale macht voor staat. In onderscheid met de soevereine macht die primordiaal functioneert door op een repressieve manier de wet op te leggen aan alle onderdanen, zal de pastorale macht een relatie van begeleiding en gehoorzaamheid installeren. Daarom kan zij niet *“be exercised without knowing the inside of people’s minds, without*

¹⁶ Zie voor een gedetailleerde analyse van de afwezigheid/aanwezigheid van de metafoor van de herder in de Griekse cultuur, Foucaults colleges van 8 en 15 februari (in: Foucault, 2004a: 119-165).

¹⁷ et betreft een ‘prelude’ omwille van de geëigende procedures, maar ook omwille van *“la constitution si spécifique d’un sujet, d’un sujet dont les mérites sont identifiés de manière analytique, d’un sujet qui est assujéti dans des réseaux continus d’obéissance, d’un sujet qui est subjectivé par l’extraction de vérité qu’on lui impose.”* (Foucault, 2004 : 188) In ‘Omnes et singulatim: vers une critique de la raison politique’, schrijft Foucault nog : *“Si l’état est la forme politique d’un pouvoir centralisé et centralisateur, appelons pastorat le pouvoir individualisateur”* (Foucault, 1994, IV : 136)

exploring their souls, without making them reveal their innermost secrets.” (in Dreyfus and Rabinow, 1982: 214)

Even verderop in diezelfde tekst omschrijft Foucault de pastorale macht als: *“This form of power is salvation oriented (as opposed to political power). It is oblativ (as opposed to the principle of sovereignty); it is individualizing (as opposed to legal power); it is coextensive and continuous with life; it is linked with a production of truth – the truth of the individual itself.”* (in Dreyfus and Rabinow, 1982, 214) De staat infiltreert in het dagelijkse leven en oefent zijn macht uit om het leven van de individuele burgers te controleren. De rationaliteit van een moderne staat is er bijgevolg op gericht *“to develop those elements constitutive of individuals’ lives in such a way that their development also fosters that of the strength of the state.”* (Foucault, 1988: 82)

5. ‘Gij zult gezond zijn’

Is het verrassend dat het gebied van de gezondheid, zowel dat van het individu als van de populatie in het algemeen, een van de meest vruchtbare akkers is voor de verspreiding en uitzaaiing van de pastorale macht?¹⁸ Denken wij bijvoorbeeld aan de manier waarop overheden proberen invloed uit te oefenen op de nataliteit in bepaalde regio’s door grootschalige campagnes of eerder door indirecte technieken, procedures of incentives. Door een toename van sociale en medische administratie, weet de overheid in een moderne samenleving waar, wanneer en hoe zij moet interveniëren om haar objectieven te bereiken.

In vele van zijn teksten beschrijft Foucault deze ‘geboorte van de sociale wetenschappen’ als het fenomeen van ‘medicalisering’ en dit vanaf de achttiende eeuw af. Het menselijke bestaan en menselijke gedrag in een moderne samenleving raakt meer en meer in de greep van een dicht netwerk van medische opvolging, die de overheid moet toelaten de gezondheidstoestand van de populatie te controleren, te meten en bij te sturen waar zij het nodig acht. Zoals Robert Nye schrijft in een tekst over Foucault en medicalisering: *“Medicalization entered the political field indirectly, as an aspect of the desire to obtain larger, more efficient, and productive populations in an era of fierce nation-state competitiveness.”* (Nye, 2003: 122)

Wij worden in ons leven zelden ergens echt toe gedwongen, maar ons leven is niettemin gestuurd door een subtiele batterij van imperatieven en incentives die zowel werkzaam zijn in de cultuur als in de samenleving in het algemeen. Van groot belang is, aldus Foucault, dat deze batterij op een eerder heterogene en discontinue manier werkt. Er is geen uitgesproken globale strategie of repressieve methode om het gedrag van de burgers te sturen? Geen enkel lid van de samenleving is verplicht om gezond te zijn, maar niettemin kan men nauwelijks ontkomen aan de morele imperatief die in onze hedendaagse samenleving zo prominent aanwezig is: ‘gij zult gelukkig zijn’. Wij worden aangemoedigd, aldus Robert Nye, *“to make our bodies into self-directed enterprises for maintaining health and fitness.”* (Nye, 2003: 119)

¹⁸ *“Le pastorat, dans ses formes modernes, s’est déployé en grande partie à travers le savoir, les institutions et les pratiques médicales. On peut dire que la médecine a été une des grandes puissances héritières du pastorat.”* (Foucault, 2004a : 203)

In welke zin kunnen de concepten van bestuurlijkheid en pastorale macht nu een nieuw licht werpen op onze hedendaagse obsessie met gezondheid? Er heerst vandaag een onmiskenbare druk om ons leven te leiden volgen bepaalde wegen en patronen. Om slechts enkele voorbeelden te geven: de ziekteverzekering betaalt je bezoek aan de tandarts pas terug wanneer je je gebit minstens een keer per jaar laat nazien; de mutualiteit komt sinds kort financieel tussen in ons bezoek aan de fitnessclub en betaalt zelfs mee voor onze aankoop van cholesterolvrije boter, enzovoort. Het opmerkelijke aan dit alles – en dat is de reden waarom Foucaults analyse van de pastorale macht van pas kan komen – is dat geen enkele overheid ons verplicht om aan sport te doen. Er bestaat geen Uncle Sam die ons met de vinger wijst, en toch, op de een of andere manier zijn we het er bijna met z'n allen over eens dat er iets scheelt met ons indien we geen zorg dragen voor onze gezondheid en ons lichaam of geen enkele vorm van georganiseerde fysieke activiteit uitoefenen. Deze impliciete normen appelleren elkeen van ons en 'ons' in het algemeen, als een totaliteit, als een ... populatie. Op straat, in de reclamespots, in informele babbels onder vrienden en collega's, attenderen wij er onszelf elke keer opnieuw op dat er iets 'zondig' is aan ons gedrag indien we onze fysieke conditie verwaarlozen en verplichten we ons elke keer tot het opbiechten van ons verkeerd gedrag. Wij pleiten schuldig en gaan desnoods over tot een publieke zelfbeschuldiging wanneer blijkt dat onze levensstijl niet aan de idealen voldoet. Deze idealen liggen voor de hand: niet roken, niet teveel dringen, gezond leven, regelmatig sporten, niet teveel vlees eten, en zo verder. Deze normen opereren als een soort van morele imperatieven die wij allen dienen te interioriseren. Want nogmaals, geen enkele overheid of wet zal ons verplichten om op een gezonde manier te leven, maar de wijze waarop de samenleving en de gezondheidszorg is gestructureerd, stuurt ons gedrag duidelijk in een welbepaalde richting. De overheid, die is natuurlijk niet afwezig. Zij probeert via campagnes de bevolking te sensibiliseren om ons bewust te maken van ons ongezonde of onveilige gedrag.¹⁹

Een interessant gegeven om deze normen te bestuderen, is de zogenaamde 'dating advertenties', de wijze waarop mensen zich aanprijzen om bij potentiële partners in de smaak te vallen, van de klassiek 'man zoekt vrouw' advertenties tot 'wil je niet ...'. Vele van deze advertenties zijn opgebouwd rond het feit dat degene die zich aanprijst, behalve rijk en aantrekkelijk is, sinds kort ook 'gezond' is, 'niet rookt' en zeker ook 'actief' is. Dat gezondheid een symptomatische plaats heeft veroverd in deze advertenties, is de perfecte illustratie van wat Foucault bedoelt met pastorale macht. Het gaat niet om de vraag of we gezond zijn of niet, dan wel dat we, om het met Hegel te zeggen, een 'ongelukkig bewustzijn' hebben ontwikkeld over het feit dat we niet zo gezond leven als we zouden moeten.²⁰

De persoonlijke advertenties zijn uiteraard een eerder onschuldige illustratie, maar we kunnen natuurlijk ook denken aan meer (economisch) beslissende aspecten van ons leven, zoals een verzekering bekomen of aan een job raken. Steeds meer ook zijn onze gezondheid en fysieke toestand een doorslaggevend criterium om toegang te verwerven

¹⁹ Bij dat laatste denk ik aan een verkeerscampagne die al geruime tijd langs de Belgische autosnelwegen aan de gang is. De vele borden met spreuken en suggestieve vragen (bv. 'u rijdt links want u had dat rijvak gereserveerd?'), spreken ons rechtstreeks aan op het morele gehalte van ons gedrag.

²⁰ We kunnen natuurlijk ook denken aan de talloze televisieprogramma's waarbij mensen met overgewicht worden gepresenteerd als zondaars die hun fout gedrag voor de camera moeten opbiechten.

tot faciliteiten of diensten. Gezond en sportief zijn staat dus niet enkel op de politieke agenda van vele overheden (gouvernementaliteit), het is een van de imperatieven in de samenleving als geheel. Het appelleert ons (een totaliserende techniek) en elk van ons (geïndividualiseerd). Er scheelt duidelijk iets met ons (pastorale macht) indien we aan deze imperatief niet gehoorzamen.

LITERATUUR

- BURCHELL G., GORDON C. and MILLER P. (1991), *The Foucault Effect. Studies in Governmentality With Two Lectures by and an Interview With Michel Foucault*, Hertfordshire, Harvester Wheatsheaf.
- SMITH C. (2000), 'The Sovereign State v Foucault: Law and Disciplinary Power'. *The Editorial Board of the Sociological Review*, 283-306.
- CURTIS B. (2002), 'Foucault on Governmentality and Population: The Impossible Discovery', *Canadian Journal of Sociology-Cahiers Canadiens De Sociologie*, 27, 4, 505-33.
- DREYFUS L.H.& RABINOW P. (1982), *Michel Foucault. Beyond Structuralism and Hermeneutics. With and Afterword by Michel Foucault*, Sussex, The Harvester Press Limited.
- DUMM T.L. (1996), *Michel Foucault and the Politics of Freedom*, London, Sage Publications.
- FOUCAULT M. (1980). *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, Hertfordshire, Harvester Wheatsheaf
- FOUCAULT M. (1986) *Geboorte Van De Kliniek. Een Archeologie Van De Medische Blik*, Nijmegen, SUN.
- FOUCAULT M. (1988), *Politics, Philosophy, Culture*, New York, Routledge.
- FOUCAULT M. (1994), *Dits Et Écrits 1954-1988* (4 Tomes), Paris, Gallimard.
- FOUCAULT M. (1997), *Il Faut Défendre La Société*. Cours Au Collège De France. 1976, Paris, Gallimard/Seuil.
- FOUCAULT M. (2004a), *Sécurité, Territoire, Population*. Cours Au Collège De France. 1977-1978, Paris, Gallimard/Seuil.
- FOUCAULT M. (2004b), *Naissance De La Biopolitique*. Cours Au Collège De France. 1978-1979, Paris, Gallimard/Seuil.
- LEGG S. (2005), *Foucault's Population Geographies: Classifications, Biopolitics and Governmental Spaces*, *Population Space and Place*, 11, 3, 137-56.
- MCNAY L. (1994), *Foucault. A Critical Introduction*, Cambridge: Polity Press.

NESTLE M. (2002), *Food politics. How the food industry influences nutrition and health*, Berkeley, University of California Press

NYE R.A. (2003), 'The Evolution of the Concept of Medicalization in the Late Twentieth Century', *Journal of History of Behavioral Sciences*, 39, 2, 115-29.

ROBERTS M. (2005), 'The Production of the Psychiatric Subject: Power, Knowledge and Michel Foucault', *Nursing Philosophy*, 6, 33-42.